

A visontai Szent Kereszt felmagasztalása templom feltárásából származó 18. századi férfi öltözet restaurálása

Várfalvi Andrea – Szabó Csabáné – Sikéné Kovács Melinda

2013-ban a visontai Szent Kereszt felmagasztalása templom felújításakor, a padozat alól a régészek¹ feltártak egy koporsót.² Benne egy 18. században elhunyt férfit³ találtak, aki kalapot, parókát, dolmányt⁴, nadrágot és csizmát viselt (1. kép).

egyetemi hallgatóinak bevonásával.⁶ Cél az öltözet további károsodásának megakadályozása, valamint a jó megtartású kalap és dolmány kiállíthatóvá tétele volt. A munka érdekességét az adta, hogy magyarországi régészeti feltárásból származó férfiruhák leletmentéséről korábban

1. kép. A feltárt sír (Nagy Szabolcs Balázs felvétele).

Az „in situ” kiemelt tetemet (2. kép)⁵ az egeri Dobó István Vármúzeumba, majd a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Restaurátor és Restaurátorképző Központjába szállították. A két intézmény restaurátorai végezték a leletmentő konzerválást a Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Tanszék 5. éves textil specializációs

2. kép. A dolmány kiemelése a koporsóból (Nagy Szabolcs Balázs felvétele).

¹ Nagy László (Dobó István Vármúzeum, Eger) és Nagy Szabolcs Balázs (Eötvös Loránd Tudományegyetem).

² A koporsó a templomhajó szentély felőli, keleti végében foglalt helyet. S. 087. objektum.

⁴ A dolmány a magyar férfi viselet 16. századtól közvetlenül az ingen viselt, derékig testhez álló, onnan lefelé bővülő alsókabátja. Hossza az idők során a bokáig érotól a térd fölött éroig változott. Jellemző az eleje aljának ferde, ún. „csákóra vágott” szabása. Hosszú ujjja egyenes, csuklónál a vége kisebb-nagyobb felületen, ívesen elkeskenyedve a kézfejre borul. Utóbbi neve az úgynevezett leppentő.

⁵ A lelet kiemelését Veresné Vendrei Katalin és Nagy Péter a Dobó István Vármúzeum restaurátorai végezték.

⁶ A konzerválásban Nagy Rebeka, Mátyás Eszter és Ördög Edit vett részt.

nem született publikáció. Az egyszerűbb szövetből, posztóból varrott öltözet restaurálása másféle kihívásokkal és nehézségekkel szembesítette a restaurátorokat, mint a nemesfémekkel díszített, finom selyemszövetből szabott főúri női ruházatoké. A tanulmány a viseleti darabok bemutatását követően beszámol a leletmentő konzerválásról⁷, valamint a kiállításra szánt két műtárgy restaurálásáról és installációjának elkészítéséről.

A feltárt leletek

A sírban nyugvó, kistermetű férfi kiléte nem ismeretes, a koporsón található bronzszegek feltehetően a személyére utaló feliratot mintázták, azonban sajnos nem maradtak meg kibetűzhető állapotban.⁸

A kar-, és lábszárcsontokat kivéve a tetem csontozata és koponyája elporladt. Az öltözet darabjai közül a kalap és a csizma barna, a nadrág zöld volt, a dolmány egykor feltehetően zöld színe barnás, zöldes, sárgássá vált. A kalap teljesen befedte az alatta elhelyezkedő, hajtincsek-ből összefont parókát. A fejfedő mellől előkerült egy jó megtartású, a közepén lyukas fakorong⁹, egy fémszalag karika¹⁰ és egy spirális fém töredék.¹¹ Az elhunyt karjai könyékben behajlítva nyugodtak a testén, nadrágja a csizmája szárába volt behúzva. A dolmány elején, a hasi tájékot borító földrögök között apró fagyöngyök helyezkedtek el. Közeliükben, a textil felületére tapadt, kereszt alakú, zöldeskék színű korróziótörmelék lehetett megfigyelni, melyek feltehetően az elhunyt kezébe helyezett rózsafüzér maradványai lehettek (3. kép).

3. kép. A feltételezett rózsafüzér maradványai (Nagy Szabolcs Balázs felvétele).

⁷ Egyes darabok esetében a konzerválás a tanulmány megírása alatt még zajlott.

⁸ Nagy L. 2013.

⁹ Átmérője: 1,5 cm.

¹⁰ Átmérője: 1,3 cm.

¹¹ Átmérője: 1 cm.

Az öltözet anyagai¹² és készítéstechnikái

A gyapjúból nemezelt *kalap*¹³ (4., 16. kép) három oldalán felhajtott széle 2-2, párhuzamosan elhelyezett barna, sodort¹⁴ gyapjú zsinórral rögzített.¹⁵ A felhajtott karimák által takart lyukakon kivezetett, hasonló megjelenésű zsinór feltehetően az áll alatti megkötést biztosította. A karimán díszítményként szolgáló, fémfonalából álló paszomány¹⁶ aszimmetrikus mintázatú, egyik oldalán hullámos.

A rövid, testhez állóan szűk, állógalléros posztó¹⁷ *dolmány* (5., 21. kép) hat részből szabott¹⁸ (1. ábra). A szövetelemek rögzítése kézzel, varrásráahagyás nélkül, csavaröltéssel, illetve varrásráahagyással, tűzőöltéssel történt. A viselet jobb eleje „csákóra vágott”. Oldalán, deréktől lefelé szabással, szűkítő varrással és rakással bővül. Az eleje alján az oldalvarráshoz közel hasíték húzódik. Középen 15 db gömb alakú, belül üreges, rézből kialakított füles gomb¹⁹ és a deréknál két horgos kapocs biztosítja a záródást.²⁰ A gyapjúfonalból fonott²¹, duplán, párhuzamosan futó gombszárazakat és hurkokat a két külső végükön, 15-15 db félgömb alakú, rézgomb díszíti. A gombok felerősítésekor a szöveten keskeny hasítékokat vágtak, azokon átbujtatták a gombok füleit a hátoldalra, majd a rajtuk áthúzott bőresíkkal és zsinórral rögzítették (5., 10. kép).

A szűk hosszú ujjakra varrott kézelők eltérő szálirányban szabottak²², a végeiket záró legömbölyített szélű lepöntők csúcsívben végződnek. Az alkaron az ujjakat 7-7 db réz horgas kapocs zárja.

A dolmány széleit, a jobb és bal elején található vízszintesen vágott zsebeket, az ujjakat, a szűkítő varrásokat, valamint a gallér és nyakkivágás összedolgozásának vonalát keskeny, néhol hurkokat vető fonott gyapjúzsinór²³ díszíti, alul dupla sorban felvarrva.²⁴ A derék alatti szövet belülről 3 részből szabott barna, növényi cserzésű kecs-

¹² Az anyagvizsgálatok mikrokémiai tesztek, valamint sztereó-, és polarizációs mikroszkóp segítségével történtek. A fémek anyagainak meghatározására nem volt lehetőség mintavétel híján, illetve a nagymértékű korrodáltság miatt.

¹³ Átmérője: 50 cm, magassága: 13 cm.

¹⁴ Z sodratú.

¹⁵ A zsinórok 5 cm távolságra helyezkednek el egymástól, 5 cm hosszán.

¹⁶ A paszomány Z sodratú selyem bélfonal köré S sodratban tekert fémszalagokból áll. A fémszalag anyagának meghatározása nem vezetett eredményre, a nagymértékű korrodáltság miatt. A korrózió grafitos színeből ítélve feltehetően ezüsttartalmú lehetett.

¹⁷ A vászonkötésű bolyhozott gyapjúszövet láncc-, és vetülékfonalú Z sodratú gyapjúfonalból készültek.

¹⁸ Az ujjakat 4-4 elemből állították össze.

¹⁹ A gombok feltételezhetően formába préseléssel készültek. A teljes gömböket két félből állították össze, a füleket forrasztással rögzítették hozzá.

²⁰ A gombolás balról jobbra záródik.

²¹ 4-es fonású.

²² Az ujjak felső része ferdén szabott, lehetőséget biztosítva a nyúlásnak a könyöknél. Az ujjvégek szálirányban szabottak, hogy a szövetek csuklóban ne nyúljanak meg.

²³ A négyes fonás szélessége 2 mm.

²⁴ A fonatok funkciója a szövetszéleken az esztétikai szerepük mellett az lehetett, hogy a ferdén szabott dolmány nyúlását megakadályozzák. Tompos 2005. pp. 74-78.

kebőrrel borított. A posztó és a bőrbélés között, közbélés-ként laza szövésű vászonkötésű textil²⁵ található.

A posztóból készült *nadrág* oly mértékben töredékes volt, hogy hajdani megjelenésére csak következtetni lehet. A megfigyelések és a korabeli analógiák szerint, feltehetően szabásának formája hasonló a 1762-ben kiadott pozsonyi szabásmintakönyvben található jellegzetesen magyar típusú nadrágéhoz.²⁶ A töredékek alapján nem lehetett megállapítani a térdtől lefelé szűkre szabott nadrág hosszát, ezért elképzelhető, hogy a jobb szár hasítékában a meglévő 3 pár horgos kapocs²⁷ mellett még több is biztosította a záródást. A derékrész elején lévő, egy-egy hasítékkal kialakított, lehajtható ellenző jól beazonosítható a szél eldolgozása alapján. A hátsó derékrész alatt betoldás látható. Hátral, a lábszáron a szövetek varrásvonalát gyapjúból fonott zsinór²⁸ díszíti. A töredékek között volt egy feltehetően kör alakúra szabott szövet darabja is, ami a varrásnyomok alapján a térd környékére rögzített folt lehetett.

A keleti típusú *csizma* növényi cserzésű bőrből²⁹ készült egy kaptafára. Sarkán vaspatkó található.

Hasonló öltözetek

Az elhunyt, öltözete alapján a tehetősebb középréteghez tartozó nemesember lehetett, hasonlóan a gyöngyösi Szent Erzsébet templom és a jászberényi Nagyboldogasszony római katolikus templom kriptájában a 18. század végén, a 19. század elején eltemetett személyekhez.³⁰ A tanulmányban szereplővel szemben mindkét feltárásnál azonosítani lehetett az elhunyt személyeket. A gyöngyösi és jászberényi férfiak öltözetének szabása hasonló, azonban a kék posztóból szabott dolmányokon a gombok többnyire ezüsből készültek. A zsinórdíszes kék posztónadrágok mellett csizma és kalap is volt a leletek között. A kriptákban talált magas tetejű, úgynevezett „tót kalap”³¹ fazonja eltérő a visontai templomban eltemetett férfi francia típusú, felhajtott karimájú kalapjától.

Állapotfelmérés³²

A jó megtartású, deformálódott *kalap* nagymértékben szennyeződött, felületére lazán kötődő földdarabok és koporsómaradványok tapadtak. A karima három oldali

felhajtásából kettő megőrizte a formáját, feltehetően a szövetet körülvevő merev, kemény földrögöknek köszönhetően, hiszen a rögzítésüket szolgáló zsinórok elszakadtak, több közülük hiányzott. A fejedő széle szakadt és hiányos volt. A gyűrött paszomány felületét sókiválás borította, a korrodálódott fémfonalak lamellái töredezttek, hiányosak voltak (4. kép).

4. kép. A kalap restaurálás előtt (Szabó Csabáné felvétele).

A kopott *dolmány* felületét lazán kötött földes szennyeződés, koporsótöredékek és biológiai károsítók tetemei fedték. A deformálódott viseletben az elhunyt testének maradványai és elporladt csontjai voltak. A viszonylag jó megtartású szövet több helyen elszakadt, rajta nagyobb hiányok voltak láthatók. A varrócérna a külön szabott részek összedolgozásának egyes szakaszain felbomlott, elfoszlott. A vékony fonott díszítések, gombszárak és hurkok nagymértékben hiányosak voltak. A gombok felületét borító zöld színű korrózió rácementálódott a szövetre, valamint a gombszárakra és a hurkokra. A dolmány elejét és az ujjak hasítékát összezáró kapcsok is erősen korrodálódtak, de viszonylag jó megtartásúak maradtak (5. kép). A derék alatti bőrbélés enyhén penészes volt, deformálódott, de hajlékony, jó megtartású maradt. A textil és a bőr közötti laza szövésű közbélés nagymértékben lebomlott.

A statikailag nagyon meggyengült *nadrág* csak töredékesen, hiányosan őrződött meg. Benne az elhunyt testének maradványai és lábszárcsontja volt. A textil kopott felületét földes szennyeződés, koporsótöredékek és biológiai károsítók tetemei fedték. A szövet feltáráskor még zöld színe zöldes barnává alakult. A hasítékokat záró kapcsok korrodálódtak (6. kép).

A *csizma* töredékesen maradt meg, a bőrdarabok felületére laza földszennyeződés tapadt. A viszonylag jó megtartású patkók korrózióval borítottak voltak.

²⁵ A szövetet alkotó fonalakat lebomlottságuk miatt nem lehetett azonosítani, feltehetően növényi eredetűek voltak.

²⁶ Domonkos 1997. p. 222.

²⁷ A fém megjelenése és vörös színű korróziója alapján feltehetően vas lehet.

²⁸ A fonat anyagát nem lehetett meghatározni a lebomlottsága miatt.

²⁹ Az állatfaj meghatározására nem volt lehetőség a bőr lebomlottsága miatt.

³⁰ B. Gál – Szilcz – Deák. 1995 pp. 29-49., Bathó 2015. pp. 118-147.

³¹ Bathó 2007. p. 39., Bathó. 2015. p. 136.

³² Az állapotfelmérés két lépcsőben zajlott. A konzerválás előtti szemrevételezést követően a dolmány és a nadrág töredékein a szakadások és a hiányok pontos mértékét csak a vizes tisztítás után, kisimított állapotban lehetett megállapítani.

5. kép. A dolmány restaurálás előtt (Várfalvi Andrea felvétele).

6. kép. A nadrág restaurálás előtt (Várfalvi Andrea felvétele).

Konzerválás, restaurálás

A lelet kicsomagolását követően került sor az öltözet mikológiai vizsgálatára. Az Országos Epidemiológiai Központ munkatársa³³ kétféle módon, ragasztószalaggal és steril tamponnal vett mintát a szerves anyagokon található penészgombatelepekből. Az analízis során megállapítást nyert, hogy a leleten nem telepedtek meg emberi egészségre veszélyt jelentő mikroorganizmusok.³⁴

Fertőtlenítés, tisztítás³⁵

A kalap mechanikus tisztítása során a felületéről csontkés és ecset segítségével lehetett eltávolítani a lazán kötődő, nagyobb szennyeződések. Áztatásos, vizes tisztí-

tásra nem került sor a nemez szétbomlásának és a tárgy további deformálódásának veszélye miatt. Az erősebben tapadó szennyeződések fellazítását desztillált vizes helyi párasítás segítette, melyet szívópapírral végzett tamponálás követett (7. kép). A felpuhult kalap deformációinak megszüntetése szintén helyi párasítással, több lépcsőben zajlott. A fejfedő íves részének visszaalakításához szükség volt egy méretre alakított, fejformájú váz használatára. A síkforma elérése érdekében a nedves, kisimított karimák szívópapírok között száradtak, polisztirolhab lapokkal, márványsúlyokkal és különböző szorítóeszközökkel stabilizálva (8. kép). A felhajló karimákat rögzítő zsinórok elszakadtak, de az öltésnyomok lyukakat hagytak a nemez agyagában, amik illesztési pontul szolgáltak a formára igazításakor. A lyukakba vékony fapálcikákat beillesztve, azokra rögzítésként habkarton korongocskákat húzva, megállapítható volt a főlhajlás pontos mértéke és az összeillesztendő felületek egymáshoz viszonyított szöge (9. kép).

³³ Bálint Edina.

³⁴ A vizsgálatot Dr. Zala Judit végezte.

³⁵ A fertőtlenítés és tisztítás egészségvédelmi okokból védőfelszerelésben, porszűrő maszk és gumikesztyű használatával történt.

7. kép. A kalap tisztítása párástítással (Várfalvi Andrea felvétele).

8. kép. A kalap karimáinak formázása (Várfalvi Andrea felvétele).

9. kép. A karimák felhajtásának rögzítése (Várfalvi Andrea felvétele).

A meggyengült paszomány állapota nem tette lehetővé a mechanikus tisztítás után a vizes áztatásos kezelést. Desztillált vízzel, óvatos ecseteléssel az apró, földes

szennyeződésekkel igen, azonban a fonalak között megta- padó sókiválást nem lehetett fellazítani.

A tisztítás az egyéb díszítmények esetében is szárazon, mechanikusan történt.

A *dolmány* felületén lazán kötődő szennyeződések ecset, csontkés és merev, de hajlítható, polietilén fóliából szabott lapok használatával sikerült eltávolítani. A hátoldal tisztításához a műtárgyat óvatosan meg kellett fordítani két, papírvatta tömással ellátott polisztirolhab lap közé helyezve. A mozgathoz használt segédanyagok megakadályozták az esetlegesen kialakuló további fizikai károsodást. A viselet belsejében található emberi maradványok és egyéb szennyeződések eltávolításához ki kellett volna gombolni a dolmányt, azonban a gombok korróziójának a posztóra és a zsinórokra cementálódása ezt nem tette lehetővé. A vizes tisztítás elvégzése érdekében ezért elkerülhetetlen volt a kabát mindkét oldalvarrásának felfejtése azokon a rövid szakaszokon, ahol még nem foszlott el teljesen a varrófonal (10. kép). A bőrbélést, annak eltérő kezelése miatt el kellett távolítani a dolmány aljáról. A rögzítőfonalak nagymértékű lebomlása miatt könnyen elvált egymástól a két réteg.

A dolmány vizes tisztítása méretre készített mosókádban történt, keretre feszített műanyag hálón mozgatva. A lágyított vízben oldott nem ionos felületaktív anyag³⁶ és etanol, valamint puha ecset alkalmazása, elősegítette a szennyeződések könnyebb fellazulását a felületről (11. kép). A szövet mindkét oldalának kezeléséhez szükség volt egy másik kifeszített műanyag hálóra is, melyet felülről ráhelyezve a dolmány alatti keretre, a rétegeket összefogva, gyors mozdulattal meg lehetett fordítani a kabátot. A textil és fémfelületeken erősebben kötődő szennyeződések fellazítását és eltávolítását ecset, valamint gömbölyű végű csipesz használata segítette. A víz kioldotta a fonalak közötti kötött szennyeződésekkel, lágyabbá, rugalmasabbá tette a törékeny textilt, ami ezáltal kisimíthatóvá vált.

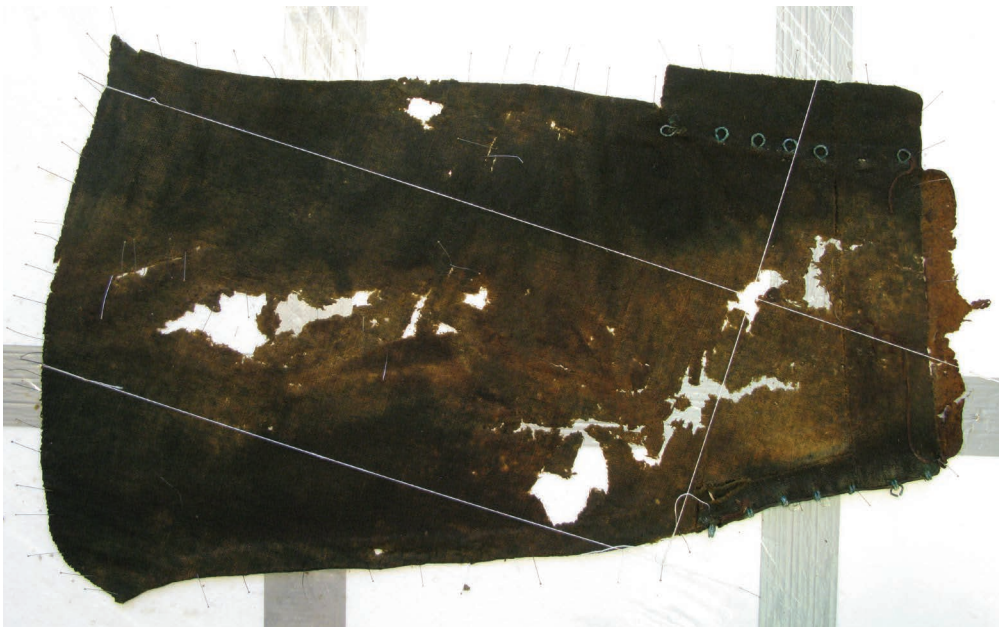

10. kép. A dolmány belseje a mechanikus tisztítás után (Várfalvi Andrea felvétele).

³⁶ Zsiralkohol-poliglikoléter 0,5 g/l.

11. kép. A dolmány vizes tisztítása (Nyíri Gáborfelvétele).

12. kép. A kitűzött jobb ujj (Szabó Csabáné felvétele).

A deformációk megszüntetése vizesen, polietilén fóliával bevont polisztirolhab lapon történt, rozsdamentes rovartűk használatával.

Tekintettel arra, hogy az állógallér és a két gombsor közötti szövetrész instabil volt és fennállt annak a veszélye, hogy a későbbi mozgások során meggyűrődik, ezen területek kitűzésére a varrókonzerválás közben, párástással került sor.

Az ujjak kisimítása bevarrt állapotban nem volt lehetséges. A formára igazítás igénye miatt indokolttá vált azok kifejtése a karöltőből. A kibontott darabokat különálló egységeként kezelve került sor a megfelelő szálirányok beállítására, melyhez kifeszített pamutfonalak nyújtottak segítséget (12. kép). A dolmány hátoldalának erősen deformálódott szövete nedves közegben sem nyerte vissza annyira rugalmasságát, hogy a szimmetrikus szabásvonalat a kitűzés során vissza lehetett volna állítani.

A fémgombok további tisztítása mechanikusan, szike, rézkefe és mikroporszívó használatával történt. Annak ér-

dekében, hogy az eltávolított korróziótermékek ne üljenek be a szálanyag közé, a kezelés előtt a gombok körül a szövetet izolálni kellett. Az izolációra a textilre helyezett és a fémdíszítmények formájának megfelelően kivágott, rugalmas polietilén lap bizonyult megfelelőnek (13. kép).

A *nadrág* mechanikus tisztítása a dolmányéhoz hasonló módon és eszközökkel történt. Megakadályozandó a vizes kezelés közben a szövetdarabok elmozdulását, szükség volt a textiltöredékek bevarrására két fakeretre feszített műanyag háló közé. Az öltések a töredékek kontúrját követték, elkerülve a műtárgy sérülését (14. kép). A három réteget méretre készített mosókádba helyezve, óvatosan, kis sugárban adagolva a lágy vizet³⁷, lehetőség nyílt a szennyeződések kíméletes eltávolítására puha ecsettel, mindkét oldalról. Kétszeri öblítés után a töredékeket színükkel lefelé helyezve valósult meg a két

³⁷ A próbatisztítás eredménye alapján felületaktív anyag használatára nem került sor, a szövet nagymértékű lebomlottsága miatt.

13. kép. A fémgombok tisztítása (Várfalvi Andrea felvétele).

hálót egymáshoz rögzítő öltések felbontása. A felső hálót leemelve, a nedves szövetekre egy polietilén fóliával bevont polisztirolhab lapot téve, gyors mozdulattal megfordítva a töredékeket, azok a színoldalukra kerültek és le lehetett róluk emelni a másik hálót.

A formára igazítás kitűzéssel történt a polisztirol hordozóra, a szá irányok beállításával, rozsdamentes rovartűk segítségével (15. kép).

A vizes kezelést követően vált lehetővé a szövetek felmérése. A kisimított elemekre polietilén fóliát helyezve, színes alkoholos filctollat használva készültek a szabásminták és az állapotfelmérő rajzok. Utóbbiak alapján került meghatározásra a varrókonzerválás kivitelezésének módja (1. ábra).

A csizma-, és bélésbőrök töredékeinek fertőtlenítése 70%-os izopropil-alkohol oldattal történő permetezéssel, mechanikus tisztításuk esetekkel, fogorvosi spatulá-

14. kép. A nadrág töredékei két szita közé bevarrva, részlet (Várfalvi Andrea felvétele).

15. kép. A nadrág töredékei kitűzés után (Nyíri Gábor felvétele).

val valósult meg. A biztonságos mozgatás és a darabok együtt tartása érdekében szükséges volt a töredékeket finom műanyag hálók közé bevarrni. A nedves tisztítás előtti pár órás párasítást azért kellett elvégezni, hogy a víztől ne duzzadjanak meg túl hirtelen a külső rétegek. A mosás 0,1%-os Prenol 10 oldatban³⁸ történt, a folyadék 5 literéhez 2 kávéskanál metil-cellulózt keverve, a szennyvivő képesség növelésére. A kezelést, többszöri alapos csapvizes öblítés követte, a gyenge megtartású darabok esetén döntött üveglapon, permetezéssel. A bőrök papírvatták között szikkadtak 10-15 percig, végül konzerváló oldatba kerültek.³⁹

³⁸ Nonil-fenol-poliglikol-éter, nem ionos felületaktív anyag.

³⁹ A poli-etilén-glikol (PEG) 20%-os vizes oldatához 0,1%-nyi mennyiségben izopropil-alkoholban oldott Preventol CMK (para-klór-meta-krezol) fertőtlenítőszerrel adva. Azért a PEG-re esett a választás, a gyorsabban használt glicerin helyett, mert az előbbivel kezelt bőrök kevésbé hajlamosak a penészedésre.

1. ábra. A dolmány szabásmintája a hiányok kiegészítésének jelölésével (Koleszár András rajza).

A fürdőhöz hozzáadott Preventol CMK gátolta a mikroorganizmusok megtelepedését az ázás során. A bőrök a konzerváló oldatban egy hétig voltak. A kezelőszerből kivéve, leitatás után a tüllhálóból kibontott töredékek lassú szárítása polietilén fóliával borított asztalfelületen, több réteg papírvattán és egy réteg szívópapíron valósult meg, egymástól 1-2 cm távolságra elhelyezve.

Rájuk szintén egy réteg szívópapír, majd az egészet letakarva vékony polietilén fólia került. A simítás kíméletesen, súlyozás nélkül, csak üveglappal nehezítve történt. A száradást elősegítette a papírvatta és a szívópapír szükség szerinti cseréje, kezdetben naponta, később kétnaponta. A teljes folyamat 1-2 hétig tartott.⁴⁰

Varrókonzerválás

A kalap karimájának varrókonzerválásakor számolni kellett azzal, hogy a kiállításban a fejfedő felhajló részeinek mindkét oldala látszani fog. Ezért a munka során nem lehetett a textilrestaurálásban hagyományosan alkalmazott alátámasztás módszerét választani, hiszen a hordozó eltakarta volna a nemezfelület egyik oldalát. A meggyengült

területek stabilitásától függően az egymástól eltávolodott, szakadt részek rögzítése élben varrva, „láthatatlan”-, vagy átfogó öltések alkalmazásával történt, színezett selyemfonallal.⁴¹ A hiányok pótlására a statikai megerősítés mellett az esztétikusabb megjelenés érdekében is szükség volt. Nem volt cél ugyanakkor a teljes, minden apró részletre kiterjedő kiegészítés. A hiányzó részek kontúrjainak megrajzolása alkoholos filctollal történt polietilén fóliára, amit a kijelölt területek kivágása követett. A pótló anyagának kiválasztott natúr nemez megfelelő vastagságúra metszése után került sor a színezésre⁴², figyelembe véve a hiányzó felületek környezetének tónusát.

A vasalással tömörített, megszáritott és az elkészült sablonnak megfelelően kivágott pótlás rögzítése élbe varrással valósult meg, színezett selyemfonallal. A karimát rögzítő, elszakadt zsinórokat, a végeikre hurkolt selyemfonalak segítségével lehetett visszahúzni a kalapon található lyukakba. Tekintettel arra, hogy a sérült zsinórok nem tudták megtartani a fölhajtott karima súlyát, a stabil

⁴⁰ A bőrök tisztítása Kissné Bendeffy Márta segítségével történt.

⁴¹ A színezés LANASET savas színezékekkel történt. Gyártó: HUNTS-MAN Textile Effects, Germany.

⁴² A színezés LANASET savas színezékekkel történt. Gyártó: HUNTS-MAN Textile Effects, Germany.

rögzítést a továbbiakban, a mellettük vezetett, színezett selyemfonalak biztosítják. A hiányzó zsinórokat megfelelő árnyalatra színezett selyemfonalak helyettesítik. Sodort gyapjúból készült kiegészítés ezeken a helyeken nem történt. A paszomány helyét a karimára felvarráskor a szövet eltérő színe mutatta (16. kép).

Nehézséget okozott, hogy a homogén árnyalatú pótló anyag nem illeszkedett harmonikusan az eredeti környezethez. Ezért a kiegészítő posztódarabok színezésénél a foltosságra kellett törekedni.⁴⁴ A foltos hatás elérése részleges bemártással történt a különböző színű színezékekbe. Az eredeti textil elvékonyodott a hiányok kontúrjára.

16. kép. A kalap restaurálás után (Nyíri Gábor felvétele).

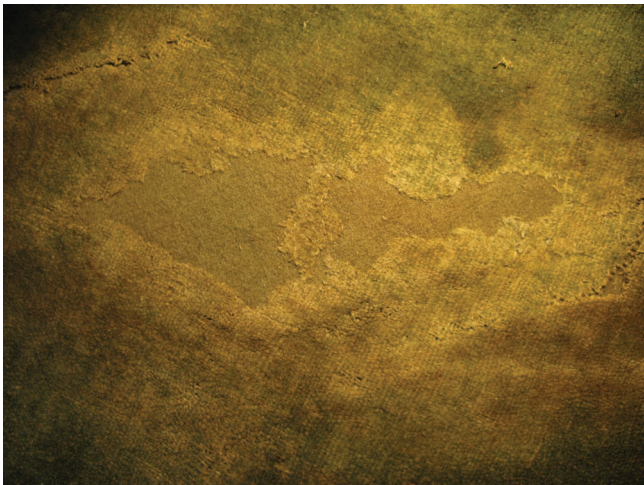
17. kép. A dolmány hiányos ujjának ráhelyezése az alátámasztó szövetre (Nyíri Gábor felvétele).

A vizes kezelést követően a *dolmány* varrókonzerválását megkönnyítette az ujjak lebontása és síkba terítése. Első lépésként a sérült fonott zsinórok csavaröltéssel végzett rögzítésére került sor. A textilek alátámasztása mellett a hiányoknál szükség volt kiegészítésre is (1. ábra). Hordozónak vékony pamutvászon (17. kép), a hiányok kiegészítéséhez posztó bizonyult alkalmasnak. A dolmány színének egyenetlensége miatt háromféle alátámasztó szövetet kellett színezni.⁴³

ban, ezért a pótlásra szánt vastag posztót is szükséges volt vékonyítani és kicsit nagyobbra szabni a kiegészítendő méretnél. A nagyobb méret lehetővé tette, hogy a pótló fonalak belesimuljanak a szélek roncsolt szálaiba. Az alátámasztó anyag merev polisztirol lapra rögzítése megakadályozta a szövet elmozdulását. A műtárgyat ráhelyezve, a hiányoknál a pótlásnak szánt, a hordozóra fércelt darabok varrása színezett selyemfonallal, apró fércöltésekkel

⁴³ A színezés SOLOPHENYL direkt színezékekkel történt. Gyártó: HUNTSMAN Textile Effects, Germany.

⁴⁴ A színezés LANASET savas színezékekkel történt. Gyártó: HUNTSMAN Textile Effects, Germany.

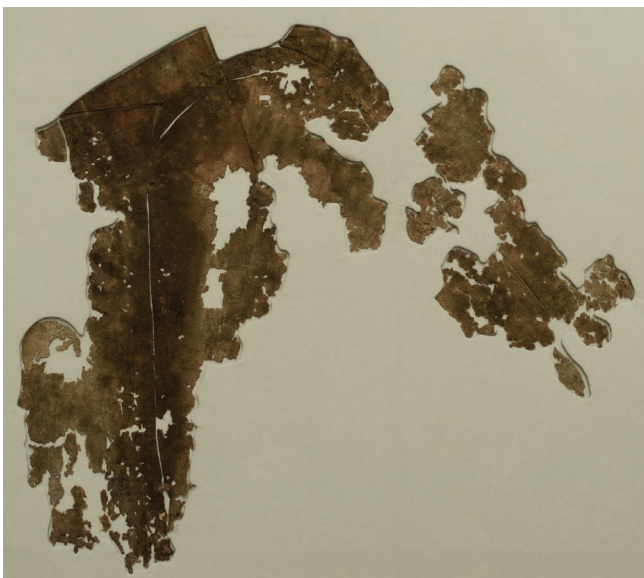
18. kép. Hiányos szövet kiegészített részlete (Szabó Csabáné felvétele).

történt, a kiegészített területek szélén átfogó öltések alkalmazásával (18. kép).

A még deformált felületek helyi párásítása és formára igazítása után valósult meg a két gombsor közötti szövetrész varrókonzerválása.

A derékrész alatti bőrbélés nem került visszavarrásra a dolmányba, mert megterhelő lett volna a szövet számára, a kiállításkor, nyúlást, szakadást idézve elő.⁴⁵

Törékeny, hiányos, viseletek stabilizálása általában síkban, egy hordozóra varrással történik.⁴⁶ A rossz megtartású *nadrág* esetében az öltések fizikailag károsították volna a textilt. Az alátámasztásra ezért a töredékek méretének megfelelő mélyedéssel ellátott, pamutszövettel bevont savmentes kartonra helyezve került sor, hasonlóan

19. kép. A konzervált nadrág (Nyíri Gábor felvétele).

⁴⁵ A konzervált bőrbélés síkban fektetve kapott helyet a dolmány tárolóeszközében.

⁴⁶ Bayer 2016. p. 82., Phillips 2016. p. 233.

a Batthyányi Erzsébet koporsójában talált szoknyatöredékekhez⁴⁷ (19. kép). A merev hordozó lehetővé teszi a szakszerű, sérülésmentes tárolást, valamint alkalmas szállításra és kiállítási installációként is.

Mind a nadrág, mind a *csizma* esetében a viseletdarabok szabásmintájának megrajzolásával lehetővé válik a későbbiekben a rekonstrukciójuk elkészítése.

Összeállítás, előkészítés szállításra, kiállításra

A *kalap* kiállításához megfelelőnek bizonyult egy, a kereskedelmi forgalomban kapható férfi babafej, rugalmas, hurkolt pamutszövettel bevonva.

A hordozón stabilan ülő fejfedő szállítása a méretére készült kartondobozban, kipárnázással⁴⁸ nem tűnt biztonságosnak. A doboz aljába helyezett polisztirolhab lap, az abba rögzített babafejjel kellő stabilitást nyújtott a mozgatás során a savmentes fátyolpapírral letakart műtárgy számára.

Régészeti feltárásból származó öltözetek bemutatása bábura helyezve, formára alakítva⁴⁹, síkban döntve⁵⁰, illetve vízszintesen fektetve történik, az állapotuktól függően. A restaurált *dolmány* kiállítása megvalósítható volt térformaként. A megfelelő hordozó létrehozásához egy gyermekméretű, polisztirolhabból készült kirakati baba szolgált, művatelelennel kitömve, pamutvászonnal és hurkolt pamutszövettel bevonva. Tekintettel arra, hogy a dolmányt nem lehetett kigombolni és hagyományos módon felhelyezni a babára, ezért a restaurált különálló részek összevarrására csak részben kerülhetett sor a felöltöztetés előtt. A viselet bal oldalának, bal ujjának és a jobb ujj felének egymáshoz rögzítése a bábura felhelyezést megelőzően, a jobb oldalának és a jobb ujj másik felének összevarrása a bábun történt (20-21. kép).

A dolmány szállításához egy kereskedelmi forgalomban kapható ruhatartó doboz lett átalakítva úgy, hogy az eleje nyitható legyen, és könnyen be lehessen helyezni a bábút. A hordozó vázának talpa polisztirolhab lapba súlyosztva, rúdja a doboz falához állványzattal rögzítve biztosítja a savmentes fátyolpapírral betakart műtárgy sérülésmentes mozgatását.

Kiállítás

A kalap és a dolmány az egri Dobó István Vármúzeum „*Hatvan Hatás*” c. kiállításában egy éven keresztül volt megtekinthető. Elhelyezésükhöz átalakításra került egy hagyományos múzeumi vitrin (22. kép). Az alsó részébe helyezett EBC 11 miniClima készülék állandó értéken tartotta a relatív páratartalmat. A műtárgyak és a készülék között perforált lap biztosította a levegő áramlását. A kiállítótérből a természetes fény ki volt zárva, a világítás

⁴⁷ Nagy R. 2014. p. 98.

⁴⁸ <https://blogs.library.duke.edu/preservation/2018/01/26/hat/>.

⁴⁹ Hinkel 2011. p. 447.

⁵⁰ Gill 2016. p. 129.

20. kép. A bábura helyezett félig összeállított dolmány (Várfalvi Andrea felvétele).

21. kép. A restaurált dolmány (Nyíri Gábor felvétele).

22. kép. A kiállított dolmány és kalap (Szinok Gábor felvétele).

kívülről történt, Led-es fényforrással. A fény mértékének 30 Lux körüli beállítása kíméletesnek bizonyult a textilek számára.

A szerzők köszönettel tartoznak

Dr. Hottó Éva egyetemi adjunktusnak (Óbudai Egyetem Terméktervező Intézet), Kissné Bendefy Márta bőrrestaurátornak, Koleszár András egyetemi mestertanárnak (Óbudai Egyetem Terméktervező Intézet), Dr. Kovács Petronella fa-bútorrestaurátor-művésznék, Nyíri Gábor fényképésznek (Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Restaurátor és Restaurátorképző Központ), Szatmáriné Bakonyi Eszter fém-ötvösrestaurátor-művésznék (Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Restaurátor és Restaurátorképző Központ), Várhegyi Zsuzsanna papír-bőrrestaurátor-művésznék (Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Restaurátor és Restaurátorképző Központ) és Dr. Zala Judit mikológusnak (Országos Epidemiológiai Központ).

IRODALOM

B. GÁL E. – SZILCZ Á. – DEÁK E. (1995): Életmód és temetkezési szokások Gyöngyösön a 18. század végén 19. század elején – Miről árulkodik a Szent Erzsébet templom kriptája? In: Mátrai Tanulmányok, Gyöngyös, pp. 29-49.

BAYER, A. (2016): Preserving and displaying archeological garments via pressure mounting. In: Refashioning and Redress: Conserving and Displaying Dress. Ed. Brooks, M. M. – Eastop, D. D., The Getty Conservation Institute, Los Angeles, pp. 79-92.

BATHÓ E. (2007): A jászberényi Nagyboldogasszony római katolikus templom kriptájának feltárása. In: Magyar Múzeumok 13.3. Budapest, pp. 38-40.

BATHÓ E. (2015): Bőrkapca, bakacsin, fátýolfőkötő. A jászberényi kriptaleletek néprajzi vonatkozásai. In: Ethnographia 126. évf. 1. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, pp. 118-147.

DOMONKOS O. (1997): A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630 – 1838. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

GILL, K. (2016): Making sense of a fragmentary coat found concealed within a building. In: Refashioning and Redress: Conserving and Displaying Dress. Ed. Brooks, M. M. – Eastop, D. D., The Getty Conservation Institute, Los Angeles, pp. 121-132.

HINKEL, A. (2011): A Sleeveless Doublet circa 1585 from the Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg (2002). In: Changing Views of Textile Conservation, Ed. Brooks, M. M. – Eastop, D. D., The Getty Conservation Institute, Los Angeles, pp. 442-449.

HOTTÓ É. (2014): Dekonstrukció és rekonstrukció. A XVII – XVIII. századi magyar férfi öltözetek jellemző szabásformáinak rekonstrukciós elemzése. Doktori

(PhD) értekezés Nyugat-magyarországi Egyetem Simonyi Károly Műszaki, Faanyagtudományi és Művészeti Kar Cziráki József Faanyagtudomány és Technológiák Doktori Iskola, Sopron.

KISFALUDY M. – HOTTÓ É. (2014): A magyar nadrág formaváltozása. In: Magyar Textiltechnika 67. évf. 2. sz. Textilipari Műszaki és Tudományos Egyesület, Budapest, pp. 20-23.

NAGY L. (2013): Előzetes jelentés a feltárásról. Kézirat.

NAGY R. (2014): Batthyányi Erzsébet viselet maradványainak restaurálása. Diplomadolgozat, Magyar Képzőművészeti Egyetem.

PHILLIPS, K. (2016): Clothing worn by Indira Gandhi and Rajiv Gandhi at the time of their assassinations. In: Refashioning and Redress: Conserving and Displaying Dress. Ed. Brooks, M. M. – Eastop, D. D., The Getty Conservation Institute, Los Angeles, pp. 225-236.

TOMPOS L. (2005): A díszmagyar. A magyar díszöltözet története. Magyar Mercurius, Budapest.

TOMPOS L. (1991): A dolmányszabás módosulása a 16. századtól a 18. századig. In: Ars Decorativa 10. Iparművészeti Múzeum, Budapest, pp. 71-98.

VÁRFALVI A. (2014): Régészeti textilek vizsgálatának és konzerválásának lehetőségei. In: ISIS Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 14. Szerk. Kovács P. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, pp. 57-67.

PENNIMAN, R.: That is One Flat Hat. <https://blogs.library.duke.edu/preservation/2018/01/26/hat/>.

Várfalvi Andrea
Textil-bőrrestaurátor művész
Magyar Nemzeti Múzeum
Országos Restaurátor és
Restaurátorképző Központ
1370 Budapest, Pf. 364
Tel.: +36-30-290-2886
E-mail: varfalviandrea@gmail.com

Szabó Csabáné
Műtárgyvédelmi asszisztens
Dobó István Vármúzeum
3300 Eger, Vár köz 1.
Tel.: +36-30-427-1294
E-mail: csaraberi@gmail.com

Sikéné Kovács Melinda
Szilikátrestaurátor művész
Dobó István Vármúzeum
3300 Eger, Vár köz 1.
Tel.: +36-30-932-2507
E-mail: simeli70@gmail.com